

MARGARET
ATWOODOVÁ

PŘÍBĚH
SLUŽEBNICE

ARGO

MARGARET ATWOODOVÁ
PŘÍBĚH SLUŽEBNICE

PŘÍBĚH SLUŽEBNICE

MARGARET
ATWOODOVÁ

ARGO

Přeložila Veronika Lásková

© Argo, 2017

Copyright © 1985 by O. W. Toad Limited

Translation © Veronika Lásková, 2008

Cover Art © 2016 by Eoin Ryan

ISBN 978-80-257-2298-5 (váz.)

ISBN 978-80-257-2332-6 (e-kniha)

Mary Websterové
a
Perrymu Millerovi

Když Ráchel viděla, že Jákobovi nerodí, žárlila na svou sestru a naléhala na Jákoba: „Dej mi syny! Ne-dáš-li, umřu.“

Jákob vzplanul proti Ráchel hněvem a okřikl ji: „Což mohu za to, že Bůh odpírá plod tvému životu?“

Odvětila: „Tu je má služebnice Bilha; vejdi k ní! Porodí na má kolena, a tak i já budu mít z ní syny.“

První Mojžíšova 30, 1–3

Avšak jsa již vyčerpán tím, jak jsem po mnoho let předkládal marné, jalové, snílkovské myšlenky a dávno se vzdal naděje na úspěch, připadl jsem naštěstí na tento návrh...

Jonathan Swift, Skromný návrh

V poušti není žádný nápis: „Nepojíš kamení.“

Příslloví z učení súfí

PŘEDMLUVA

Na jaře roku 1984 jsem začala psát knihu, která se původně nejmenovala *Příběh služebnice*. Psala jsem ji rukou, většinou do žlutého poznámkového bloku, načež jsem své téměř nečitelné škrábanice přepisovala na půjčeném psacím stroji s německou klávesnicí.

Klávesnice stroje byla německá, jelikož jsem tehdy žila v Západním Berlíně, který byl stále ještě obklopený berlínskou zdí: sovětská říše stála dosud pevně na nohou a do jejího zhroucení zbývalo dalších pět let. Každou neděli prováděly východoněmecké stíhačky hlasité přelety, aby nám připomněly, jak jsou blízko. Navštívila jsem tenkrát několik zemí za železnou oponou – Československo, Východní Německo –, kde jsem zažila onu ostražitost a neustálý pocit, že vás někdo sleduje, odmlky a náhlé odbočky od tématu i to, jak si lidé sdělovali informace kradmo a v náznacích, a to vše mělo vliv na moje psaní. Podobně na mě zapůsobily změny v užívání budov. *Tohle kdysi patřilo těm a těm... ale pak zmizeli*. Podobné příběhy jsem slýchala často.

Jelikož jsem se narodila roku 1939 a začala si uvědomovat svět kolem sebe během 2. světové války, bylo mi jasné, že každý zavedený pořádek může ze dne na den vzít zasně. Změna dokáže nastat rychlostí blesku. Na pocit, že *tohle se u nás nemůže stát*, nelze spoléhat: kdekoli se může stát cokoli, nastanou-li příhodné okolnosti. Do roku 1984 jsem se svému románu asi rok nebo dva vyhýbala. Připadalo mi to jako riskantní podnik. Měla jsem hodně načteno v oblasti science fiction, spekulativních románů, utopií i dystopií, které jsem hltala od střední školy v padesátých letech, ale nikdy jsem nic podobného nenapsala. Dokážu to? Byla to forma

plná nástrah, ať už jde o tendenci k poučování, sklouzávání k alegorii nebo nedostatek věrohodnosti. Pokud jsem měla vytvořit imaginární zahradu, chtěla jsem, aby ropuchy v ní byly skutečné. Jedním z pravidel, která jsem si stanovila, bylo nevkládat do knihy žádné události, které by se už dřív nepříhodyly v oné „noční můře“ historie, jak ji nazývá James Joyce, a žádné technické prostředky, jež by nebyly v současnosti dostupné. Takže žádné fantastické přístroje, vybájené zákony ani vymyšlená zvěrstva. Bůh se skrývá v detailech, jak se říká. A totéž platí i o ďáblu.

V roce 1984 se výchozí premisa zdála – i mně samotné – dost přitažená za vlasy. Podaří se mi přesvědčit čtenáře, že Spojené státy americké zažily státní převrat, který proměnil původně liberální demokracii v doslovně uvažující teokratickou diktaturu? V knize už neexistuje Ústava ani Kongres: Republika Gileád spočívá na puritánských kořenech ze sedmnáctého století, které se vždycky skrývaly pod povrchem moderní Ameriky, jež nám připadala tak důvěrně známá.

Bezprostřední místo děje se nachází ve městě Cambridge v Massachusetts, kde sídlí Harvardská univerzita, dnes přední liberální vzdělávací instituce, která však kdysi bývala puritánským teologickým seminářem. Gileádská tajná služba sídlí ve Widenerově knihovně, mezi jejímiž regály jsem strávila mnoho hodin bádáním o svých novoanglických předcích, ale také o salemských čarodějnických procesech. Urazilo by někoho, kdyby se harvardská zeď používala k vystavování těl popravených? (Časem se ukázalo, že ano.)

V románu dochází k rychlému úbytku populace vlivem jedů v životním prostředí, a schopnost přivést na svět zdravé děti se stává nedostatkovým zbožím. (V dnešním skutečném světě se podle posledních studií ukazuje, že například v Číně prudce klesá plodnost mužů.) V totalitních režimech – a ostatně v každé ostře hierarchizované společnosti – si vládnoucí vrstva činí monopol na všechny cenné statky, a tak si elita gileádského režimu nechává přidělovat plodné ženy jako služebnice. Jejich počínání má svůj

biblický předobraz ve vyprávění o Jákobovi, jeho dvou manželkách jménem Ráchel a Lea a jejich dvou služebnicích. Jeden muž, čtyři ženy, dvanáct synů – jenže služebnice nemají na své syny žádný nárok. Ti náleží vždy pouze příslušné manželce.

A od toho se odvíjí náš příběh.

Když jsem s psaním *Příběhu služebnice* začínala, nazýval se můj román podle hlavní hrdinky – *Fredova*. Její jméno je odvozeno od mužského křestního jména Fred, k němuž se pojí přípona „-ova“ označující vlastnictví: v angličtině „of“ (v originále zní původní název *Offred*), ve francouzštině „de“, v němčině „von“. Podobný význam má třeba přípona „son“ v některých anglických příjmeních typu Williamson. V originále navíc toto jméno skrývá ještě jeden možný význam: „offered“, tedy „předložená k oběti“.

Lidé se mě často ptají, proč se v knize nikdy nedozvíme pravé jméno ústřední postavy. A já jim na to odpovídám, že v dějinách si přece tolik lidí nechalo změnit jméno, případně se jejich jména prostě vytratila. Někteří čtenáři si dovodili, že se Offred původně jmenovala June, protože ze všech jmen šeptaných v noclehárně/tělocvičně jde o jediné, které se už v textu víckrát neobjeví. Sama jsem to tak nezamýšlela, ale ta domněnka sedí, takže ji čtenáři mohou klidně přijmout za svou, pokud se jim zamlouvá.

Někdy během psaní se název knihy změnil na *Příběh služebnice*, částečně jako pocta Chaucerovým *Povídkám canterburským*, ale také jako odkaz k pohádkám a lidovým vyprávěním: příběh líčený hlavní postavou má – pro budoucí a vzdálené čtenáře – nádech čehosi neuvěřitelného, fantastického, podobně jako vyprávění všech, kdo přežili děsivé události.

V průběhu následujících let byl *Příběh služebnice* přeložen do více než čtyřiceti jazyků a vzal na sebe řadu dalších podob. V roce 1989 byl na jeho motivy natočen film a později došlo k inscenaci opery, ba dokonce baletu. V současnosti podle něj vzniká grafický román. A v dubnu 2017 se stal námětem televizního seriálu společnosti MGM/Hulu.

V tomto seriálu se na okamžik objevím i já. Jde o scénu, kdy dochází k vymývání mozků nově naverbovaných služebnic v jakémisi rekvalifikačním zařízení zvaném Červené středisko. Každá z nich se tam musí vzdát své dřívější identity, musí poznat své místo a povinnosti a pochopit, že sice nemá žádná skutečná práva, ale pokud se podřídí, bude se těšit jisté ochraně, a především musí sama o sobě nabýt dostatečně špatné mínění, aby se smířila s přiděleným osudem a nesnažila se vzbouřit či utéct.

Služebnice sedí v kruhu a „tety“, vyzbrojené elektrickými paralyzátory, je nutí účastnit se rituálu, který se teď jmenuje „usvědčení běhny“ (třebaže v roce 1984 jsem ho tak nenazvala) a při němž jedna z žen vypráví, jak se v době dospívání stala obětí hromadného znásilnění. *Její chyba, to ona je nalákala* – skandují ostatní služebnice.

Přestože to byl „jen televizní seriál“ a seděly tam pouze herečky, které se pak o přestávce chichotaly u kávy, a i já jsem vše „dělala jenom jako“, běhal mi z toho výjevu dlouho mráz po zádech. Až příliš se podobal tolika skutečným okamžikům z historie. Ano, ženy se opravdu spolčují proti jiným ženám. Ano, jsou schopny svalovat vinu na jiné, aby se samy vykroutily – to je v dnešní době zcela veřejně patrné na sociálních sítích, které umožňují hromadné útočení. Ano, s chutí se ujmou pozic, z nichž mohou ovládat jiné ženy, dokonce i – nebo snad obzvlášť – v režimu, kde mají ženy jako celek jen mizivý vliv. Veškerá moc je totiž relativní a v těžkých časech se i sebemenší síla počítá jako lepší než žádná. Některé z dozírajících tet jsou upřímně přesvědčené a věří, že dělají všechno pro dobro služebnic – alespoň ta děvčata nemusejí jít odklízet toxický odpad, a navíc je v tomto krásném novém světě už nikdo neznásilní, tedy přinejmenším ne doslova, ne někdo cizí. Jiné tety jsou ovšem sadistky. Další zase pouhé oportunistky. A dokážou se chopit některých proklamovaných cílů feministického hnutí z roku 1984, jako byla kampaň proti pornografii či snaha o větší bezpečnost před sexuálními útočníky – a uzpůsobit je k svému prospěchu. Jak říkám, takový je život.

Což mě přivádí ke třem dotazům, které mi čtenáři často kladou.

Zaprvé, je *Příběh služebnice* feministická kniha? Máte-li na mysli ideologický traktát, v němž jsou všechny ženy andělské bytosti, případně natolik vězí v roli obětí, že ani nedokážou dělat mravní rozhodnutí, tak odpověď zní ne. Myslíte-li naopak román, v němž jsou ženy prostě lidskými tvory – s celou pestrou paletou různých charakterů a chování, kterou to obnáší –, jsou zároveň zajímavé a důležité a vše, co se s nimi děje, je klíčové pro téma, strukturu a zápletku knihy, pak odpovím ano. V tomto smyslu jsou moje knihy vskutku „feministické“.

Proč říkám zajímavé a důležité? Protože ženy jsou i ve skutečném životě zajímavé a důležité. Nejsou jen dodatečným nápadem přírody, nehrají druhé housle v osudu lidstva a každá společnost to vždy dobře věděla. Bez žen schopných rodit děti lidské populace vymírají. Proto se hromadné znásilňování a vraždění žen, dívek a dětí odjakživa používalo jako zbraň v genocidních konfliktech i jiných taženích, jež měla za cíl podrobit či vykořisťovat určité skupiny obyvatel. Zabijte jejich nemluvňata a nahraďte je svými, jako to dělají kočky; přinutte ženy rodit děti, které pak nezvládnou vychovat, anebo jim je rovnou vezměte pro vlastní účely, ukradněte jim je – to jsou odvěké, po celém světě rozšířené pohnutky. Každý represivní režim se vždy vyznačoval snahou ovládat ženy a děti. Ať už to byl Napoleon, který posílal mladé chlapce bez mrknutí oka do první linie, otrokáři anebo věčně se objevující obchodníci s lidmi – u všech jde o projevy téže motivace. Pokud někdo prosazuje vynucené porody, měli bychom se ho ptát: *Cui bono?* Kdo z toho má prospěch? Někdy je to tenhle sektor, jindy zase jiný. Ale vždycky nějaký.

Druhá otázka, kterou mi lidé často kladou, zní: je *Příběh služebnice* protináboženský? Opět přijde na to, co tím míníte. Pravda, v mém příběhu se chopí moci skupina autoritářských mužů a pokusí se znovu nastolit extrémní podobu patriarchy, v němž ženy (podobně jako americké otrokyně v devatenáctém století) mají zakázáno číst. Kromě toho nesmějí samy hospodařit s penězi

nebo chodit do práce, na rozdíl od některých biblických žen. Režim používá biblické symboly, což by bezpochyby činil každý autoritářský režim, který by se Ameriky zmocnil: nebyli by to komunisté ani muslimové.

Cudné oděvy, jež nosí gileádské ženy, jsou odvozeny od západní náboženské ikonografie – manželky nosí modrou jako symbol čistoty, podle Panny Marie, služebnice zase červenou jako krev při porodu, ale také podle Máří Magdaleny. Kromě toho je červená lépe vidět, kdyby se některá náhodou pokusila o útěk. Manželky mužů, kteří stojí ve společenské hierarchii na nižších příčkách, se nazývají ekonomanželky a nosí pruhované šaty. Musím se přiznat, že inspiraci pro čepce zakrývající obličej jsem našla nejen u některých vrcholně viktoriánských oděvů a u jeptišek, ale především na etiketě čistícího prostředku značky Old Dutch ze čtyřicátých let, kde byla vyobrazena žena se zakrytou tváří, jež mi v dětství naháněla hrůzu. Mnozí totalitní vládci používali oblečení – ať už zakázané nebo vynucené – jako nástroj k ovládání a identifikaci svých občanů: stačí si vzpomenout na žluté hvězdy za nacistů nebo purpurové pláště ve starém Římě; a mnozí vládli pod záminkou náboženství. Pronásledování kacířů je pak přece mnohem snazší.

V knize se dominantní „náboženství“ snaží vytlačit všechna odlišná učení a nám známé církve likviduje. Jako bolševici potírali menševiky, aby se zbavili politické konkurence, tak i jednotlivé frakce vládnoucí gileádské kasty mezi sebou bojovaly na život a na smrt a katolíci a baptisti se v románu stávají cílem pronásledování a vyhlazování. Kvakeři se stáhli do ilegality a organizují únikovou cestu do Kanady, což by myslím udělali i ve skutečnosti. I sama Fredova má vlastní verzi Modlitby Páně a odmítá uvěřit, že tenhle režim vychází z vůle spravedlivého a milosrdného Boha. V dnešním skutečném světě některé náboženské skupiny stojí v čele hnutí usilujících o ochranu zranitelných skupin, mimo jiné i žen.

Kniha tedy není protináboženská. Je proti zneužívání náboženství jako záminky k tyranii – a to je něco docela jiného.

Je *Příběh služebnice* prorockou knihou? To je třetí otázka, kterou dostávám – vlastně stále častěji v době, kdy se v americké společnosti ujímají moci jisté síly a začínají uzákoňovat věci, jež prosazovaly už v roce 1984, kdy jsem román psala. Ne, o proroctví nejde, neboť předpovídat budoucnost snad ani nelze – vždycky se najde příliš mnoho proměnných a nepředvídatelných možností. Řekněme, že je to spíš antiproroctví. Jestliže se taková budoucnost dá podrobně popsat, tak se snad nikdy ve skutečnosti neodehraje. Ale to už je přání otcem myšlenky, a na to rovněž nelze spoléhat.

V *Příběhu služebnice* se sbíhá tolik různých vláken: masové popravy, zákony na omezení marnotratnosti, pálení knih, nacistický program Lebensborn, krádeže dětí organizované argentinskými generály, dějiny otroctví, historie americké polygamie... byl by to dlouhý seznam.

Je tu však ještě jedna literární forma, o které jsem se dosud nezmiňovala: literatura svědectví. Fredova zaznamenává svůj příběh, jak nejlépe dovede, a pak jej ukryje v naději, že její vyprávění časem někdo objeví, někdo natolik svobodný, aby ho pochopil a mohl šířit dál. Je to výraz naděje: každý zaznamenaný příběh implicitně počítá s budoucím čtenářem. Robinson Crusoe si píše deník. Stejně tak Samuel Pepys, který zaznamenal Velký požár Londýna. A právě tak i mnozí lidé, kteří žili v době černé smrti, přestože jejich vyprávění mnohdy náhle umlká. A totéž dělal i Roméo Dallaire, který líčil rwandskou genocidu i lhostejnost světa vůči ní. A stejně se zachovala i Anna Franková ve své skrýši.

Vyprávění Fredovy se dostává ke čtenářům dvojím způsobem: jednak v závěru knihy na budoucí konferenci historiků, kteří sice mohou svobodně číst, ale neprojevují vždy takovou empatii, jakou bychom si přáli; a pak samozřejmě ke každému jednotlivému čtenáři mého románu v kterékoli době. To jsou ti skuteční „čtenáři“, oni „vážení čtenáři“, pro něž každý spisovatel píše. A z mnohých „vážených čtenářů“ se časem také stanou spisovatelé. Tak

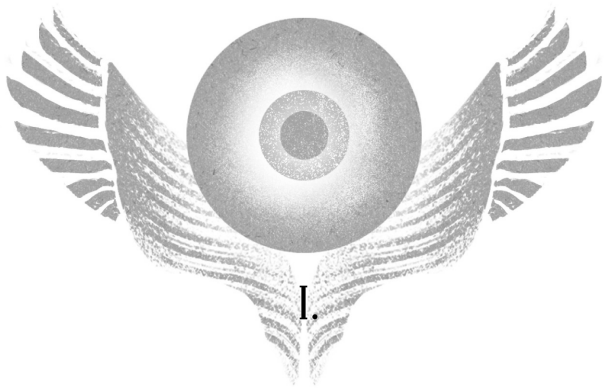
přece my spisovatelé vždycky začínáme: tím, že čteme. Že zaslechneme hlas, který k nám promlouvá z knihy.

Po nedávných amerických volbách se leckde šíří strach a úzkost. Lidé se obávají o základní občanské svobody, ale i o řadu práv, která si ženy vydobýly v uplynulých desetiletích, ne-li staletích. V tomto ovzduší rozdělené společnosti, kde se zdá, že nenávisť k různým skupinám nabírá na síle a extremisté nejrozdumnějších barev otevřeně pohrdají demokratickými institucemi, zůstává jedna věc jistá: že někdo – a domnívám se, že takových lidí bude řada – někde zapisuje, co se děje, tak jak to sám prožívá. Anebo si vše pamatuje a zaznamená to později, bude-li to ještě možné.

Dojde časem na potlačování a skrývání takových svědectví? Objeví je pak kdosi po staletích v dutině stěny starého domu?

Doufejme, že tak daleko to nedospěje. Pevně věřím, že ne.

Margaret Atwoodová
únor 2017

I.

NOC